

СЛАВЯНСКА ЛЕКSIKA ПРИ НАЗВАНИЯТА НА ЕЛЕМЕНТИ НА ЖЕНСКИЯ РОДОПСКИ ТРАДИЦИОНЕН КОСТЮМ¹

ELENA KANEVSKA-NIKOLOVA

Paisii Hilendarski University of Plovdiv – Branch Smolyan

SLAVIC LEXIS IN THE NAMES OF ELEMENTS OF RHODOPE WOMEN'S TRADITIONAL CLOTHING. The article reveals old Slavic layers in the Bulgarian names of elements of the Rhodope women's traditional costume. The research is based on 156 terminological units that prove the existence of numerous equivalents in Slavic languages for the names of women's outerwear, hairstyles and headscarves, aprons and belts. The largest share of the studied terms comes from the general Slavic lexicon with terminological names or their etymons found in all three groups of Slavic languages. Some of the names used in the Rhodope region, however, appear only in South and East Slavic languages. Several terms have been borrowed into Bulgarian and other Slavic languages from non-Slavic languages. The author concludes that although etymons in the vast majority of the studied terms are common Slavic, there is also a number of lexemes used in the Rhodope region that appear in other Slavic languages with the same morphemic composition.

Keywords: Rhodope women's traditional clothing, dialect names, Slavic vocabulary

Елементите на традиционното народно облекло са натоварени с широк кръг от значения и функции, служещи за маркери на пола, възрастта, семейното и социалното положение, етническата и конфесионалната принадлежност и пр.² В Родопите³ са разпространени два основни типа женски носии – сукманена и саяна. Основната разлика е, че дрехите от саян или саичен тип са отворени отпред, докато сукманените са затворени. Общото е, че

¹ Research for this article has been financed by the University of Plovdiv Department for Scientific Research (project number ФП 21-Ф-СМ-003 – НПД, Пловдивски университет *Паисий Хилендарски*).

² За социалните аспекти на народното облекло вж. Mihaylova 1976, а за знаковите функции на дрехите (информационна, естетическа, магическа, ритуална) вж. Tolstaya 2004: 523 и сл.

³ По-нататък в статията Източните Родопи са означени със съкращението ИР, а Западните – със ЗР.

почти всички са изработени от вълнен плат⁴, а при назоваването на техните разновидности се наблюдава голямо терминологично многообразие⁵. Названията на елементите на женския родопски традиционен костюм могат да се обособят в три тематични групи: названия на горни и връхни женски дрехи и техни елементи, названия на прически, забраждания и техни украшения и названия на престилки, препасвания и техни украшения.

При 7 от ексцерпираниите⁶ 93 терминологични названия на горни и връхни женски дрехи и техни елементи в родопското традиционно облекло се откриват паралели в славянските езици:

альтица / елтица –шит малък правоъгълен плат на дреха под мишницата (Смолянско; Ардинско; Кръстополе, Ксантийско). Срхр.⁷ диал. *лѣтица* 'клин на дреха', рус. *лата* и пол. *lata* 'кръпка' (BER-3: 324); словен. диал. *latica* 'клин на дреха, вшиван в ръкава' (ESSJa-14: 49).

гѹнка – бяла вълнена къса дреха без ръкави, която се носи под горната дреха (Дедеагачко; ИП); жилетка с ръкави (Златоград; Момчилградско; ИП). Срхр. *гуъ*, словен. *gipj*, *gipja*, рус. *гѹна*, *гѹня* 'стара износена дреха', чеш. *houne* 'влакнест плат', пол. *gunia* (BER-1: 294). Фасмер посочва, че в чешки, словашки и полски думата е със значение 'влакнест плат, одеяло' (Vasmer-1: 475). Първоначалният произход на думата не е съвсем ясен – ср. лат. *gunna* 'шуба', ср.-гр. *γουννα*, *γουννα* (ESSJa-7: 176).

завѹн – горна дреха с кройка на сая, с гръб и две предници (Грохотно, Настан, Беден, Ягодина, Триград, Кестен, Мугла, ЗР) (чрез тур. *zibin* 'къса ризка с дълги ръкави' от араб. *zabūn* – BER-1: 571). Руското *зипѹн* 'селски кафтан' М. Фасмер смята за заемка от гръцки, а не от турски: нгр. *ζιπούνι* 'блуза, яке' или пряко от венециан. *zipón* = итал. *giubbone* (Vasmer-2: 98).

кавѹт – горна празнична дреха, отворена отпред, червена, на цветя (Мустафчово, Долапхан, Кетенлик, Ксантийско). Названието *kavadi* се среща и в турски диалекти със значение 'износена стара дреха'⁸. Смята се, че е заето чрез сргр. *καβάδιον*, *καβάδις*, нгр. *καβάδι* и в срхр. *кѹвѹд* 'горна блуза от коприна, кадифе и под.', рус. диал. и белорус. *кабѹт*, укр. *кабат*, чеш. и словаш. *kabát*, пол., горлуж. и доллуж. *kabat* (BER-2: 119).

⁴ За възникването и влиянията при оформянето им вж. Ganeva 2003: 31 и сл.

⁵ Срв. Каневска-Николова, Е. & С. Маринов. „Названия на горните и връхните женски дрехи в родопското народно облекло.“ *Български език*, кн. 4 (2021): 101–119.

⁶ Названията са извлечени от етнографските изследвания на М. Велева (Veleva 1969), Г. Кръстева-Ножарова (Krasteva-Nozharova 1969), Ан. Примовски (Primovski 1973), М. Велева и Е. Лепавцова (Veleva & Lepavtsova 1974), М. Николчовска (Nikolchovska 1977, 1979), М. Райкова (Raykova 1981, 2002, 2007), също така от народописните бележки на Ст. Шишков (Shishkov 1886, 1890, 1894), от краеведските изследвания на д-р Г. Ташев (Tashev 1966), К. Канев (Kanev 1975), О. Иванов, М. Иванова (Ivanov & Ivanova 2016) и от *Родопски речник* на Т. Стойчев (Stoychev 1965–1970; 1983).

⁷ Подадените примери от сърбохърватски език са от Българския етимологичен речник на БАН. В настоящата статия не проследявам тяхното припознаване като форми в сръбския или хърватския език в съответните съвременни речници.

⁸ Според Ив. Шишманов: *Не може да бъде турска дума, защото се среща преди нашествието на турците (още от XIII в.)* (Shishmanov 1933: 118). Така се е наричал и кафтанът като празнична и невестинска дреха у преселническото тракийско население (Krasteva-Nozharova 1969: 124).

кафтàн – невестински копrien забун (Настан, Брезе, Девинско; ЗР); женска дреха, която се обличала над гришката, стигала до над коленете, с къси до лакътя или с дълги ръкави (Смолянско); женска дреха до прасците, цепната от двете страни (Могилица, Смолянско; Смолян) (чрез тур. *kaftan* 'вид връхна дълга лека копrienена дреха' от перс. *häftān*, заето и в алб., рум. и срхр. *кафтан* – BER-2: 283). Фасмер посочва древно-руските лексеми *кавтанъ*, *кофтанъ*, заимствани от тур.⁹, азерб., крим.-тат. *kaftan*, също така чеш. и пол. *kaftan* (Vasmer-2: 212).

па̀зуха – пазвена изрезка на саята, подчертана с цветни гайтани, ширити, връвки или линейно везмо (ИР). Срхр. *па̀зуха*, словен. *pàzuha* 'подмишница', рус. и укр. *па̀зуха* 'пазва', чеш. и словаш. *razucha* 'подмишница', пол. *razucha* 'пазва, подмишница' (BER-5: 10).

скрипалà – трапецовидни изрезки в долната част на ръкавите на вълненика, които покриват китките на ръцете (Любча, Смолянско; ЗР) (от *скр̀пя*). Срхр. *шкр̀пату* 'скърцам', словен. *škripati*, рус. *скрипéть*, укр. *скрипáти*, белорус. *скр̀паць* 'скърцам', чеш. *skripati* 'скърцам', словаш. *škripat'*, пол. *skrzypieć* 'скърцам' – от праслав. **skripèti*, **skripāti* 'скърцам', *скр̀паль* 'скрипец' (Смилянски район; Момчилградско; Ягодина, Девинско), за названия на растения със семантичен белег 'скрипя' – в чеш., пол., горлуж. (BER-6: 797–799).

Женската прическа и забраждане в двете конфесионални групи (християни и мюсюлмани) в Родопите, *макар и показатели за обществено положение, не се различават в основни черти помежду си*, особено в детска и старческа възраст (Veleva 1969: 87). Покриването на женската коса е познато още от дълбока древност. Обичаят със сплитането и покриването на косите имал за цел да *укроти* злите сили и същевременно показвал мястото на жената в социалната йерархия¹⁰. Като обединяващ елемент в родопския женски костюм кърпата към забраждането стои наравно с мендиля, с престилката (Veleva 1969: 90). Названията на прическите с малки изключения са с домашен произход, при украшенията домашната лексика е два пъти повече от заемките, а при терминологията, свързана със забражданията (подложките и забрадките), се наблюдава лек превес на лексемите с чужд произход (предимно персийски, арабски и турски) като резултат от религиозното влияние при българките мюсюлманки¹¹. Редица лексеми или техните етимони имат еквиваленти в славянските езици:

⁹ „Аналогии в терминологията и кройката на кафтана се откриват в народния женски костюм на източните славяни“ (Krasteva-Nozharova 1969: 129).

¹⁰ Р. Ганева разглежда пет групи женски прически и забраждания с оглед на тяхната социална значимост – на подевки, на моми, на годеници, на невести и възрастни жени. „Прическите и забражданията фиксират социалните роли на групите“ (Ganeva 2000: 53; 2003: 125 и сл.).

¹¹ По-подробно вж. Каневска-Николова, Е. & С. Маринов. „Названия на женските прически и забраждания в Родопите.“ *Известия на ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“*, кн. XXXV (2022): 194–218.

- ба̀йник, ба̀йници** – синьо мънисто, което се прикрепва отстрани и в центъра на преждата, с която се съшиват плитките (Девинско, ЗР); разноцветни кръгчета, най-често червени и сини, които се нанизват на четири реда през плитките (с. Старцево, Златоградско, ИР) (от *бая*, образувани със суфикс *-ник / -ниџ*). Срхр. *bājati*, словен. *bājati* 'дърдоря, говоря, заклинам', рус. *ба́ять* 'говоря, казвам', чеш. *báti* 'казвам, разказвам', пол. *bajać* 'говоря' (BER-1: 38). Фасмер посочва рус. *ба́ять, ба́ить* 'говоря', укр. *ба́яти* 'разказвам' и т.н. (Vasmer-1: 140).
- ба̀йница** – бяла и червена прежда, с която се съшиват плитките, за да не се разпиляват = ма̀ртеница (Девинско, ЗР); моминска и женска прическа с характерен начин на оформяне – чрез свързване на множество плитки в едно с мънистени и монетни нанизы (Смолянско, ИР); **ба̀ница, ба̀йница** – естествена сложна прическа, заменена от изкуствена плитка от вълнена прежда с нанизы от едри мъниста и монети (ИР) – вж. **ба̀йник**.
- бисѐре, бисерчѐк** – късо отрязана коса над челото (с. Брезе, Девинско, ЗР) (от *бисер*). Една от думите, останали от езика на първобългарите, заета в срхр. *biser*, руски *biser* и др. езици (BER-1: 49). Фасмер посочва думата в руски, украински, български и сръбохърватски, като уточнява, че в руски е проникнала от църковнославянски (Vasmer-1: 168).
- иглѝца** – метален накит за главата (с. Пчеларово, Кърджалийско, ИР) (умал. от *игла*). Срхр. *igla*, словен. *igla*, рус. *игла́, иго́лка*, укр. *ігла*, белорус. *іго́лка*, чеш. *jehla*, диал. *ihla*, словаш. *ihla*, пол. *igła*, горлуж. *jegła*, доллуж. *gła, jegła*, полаб. *jágla* (BER-2: 6).
- калпа̀к** – цилиндрична или конусовидна подложка на върха с металически тепелък (Лъки, с. Дряново, Асеновградско, ИР). Срхр. *kálpak* 'висока кожена шапка', словен. *kálpak* 'кожена шапка', рус. *колпа́к, калпа́к* 'висока островърха или обла шапка', белорус. *коўпа́к*, укр. *ковпа́к*, пол. *kołpak* 'висока островърха шапка', чеш. и словаш. *kalpak*, остар. *kolpak* 'висока шапка, обшита с кожа', доллуж. *kałpak* 'войнишка шапка'. Ранният облик *колпа́к* показва, че в някои славянски езици е стара предосманска тюркска заемка (BER-2: 175).
- кичѝлка** – сребърна украса за феса (Ардинско, ИР) (от *кича* със суфикси *-ил-к-* – **kũtka*, произв. от *kũtka*, което е от праслав. **kũt-ьkā* – BER-2: 403). Срхр. *kũtka* 'кичена женска шапка', рус. диал. *кũтка* 'сноп, сено', белорус. *кĩтка* 'сноп', чеш. *kytka* 'цвете; букет, китка', словаш. *kytka* 'букет, китка; сноп', пол. *kitka*, умал от *kita* остар. 'вид шапка с голям кичур пера на нея; сноп', горлуж. *kitka* 'грозд; кичур' (BER-2: 397).
- кѝдри / кѝдри** – късо отрязана коса над ушите (Девинско, ЗР); допълнителни елементи над челото към местни прически предимно на българските мюсюлманки (Лъки, с. Дряново, Асеновградско, ИР). Срхр. *kũdra* 'кѝдрица', срхр. диал. *kũdra* 'кѝдрокос човек', словен. *kõdra* 'кичур', укр. *кũдра* 'жена с кѝдриви коси'. – Праслав. **kqdra* (BER-3: 182).
- коза̀нка** – пѝстра кѝрпа за глава с украшения по краищата (с. Ситово, с. Лилково, Асеновградско) (по-вероятно е да е от стб. *коза*, отколкото от тур. *koza* 'пашкул; кѝлбо памук или вълна'). Срхр. *koza*, словен. *kõza*, рус. *коза́*, чеш., словаш., пол., горлуж., доллуж. *koza* (BER-2: 523).

- кол, кòльче** – дълга сребърна игла, използвана в миналото като украшение на жените, с която тестемелът се забождал за фесчето (Смолянско, с. Манастир, с. Проглед, с. Павелско, с. Петково, с. Давидково) (умал. от *кол*). Срхр. *кòл-ац*, словен. *kòl*, рус. *кол*, укр. *кіл*, Р.п. *кола*, чеш. *kůl*, умал. *kol-ek*, словаш. *kòl*, пол. *koł*, горнолуж. и долнолуж. *kół* (BER-2: 544).
- кòситник** – плитка (с. Долно Луково, Ивайловградско) (от *коса* със суфикс *-ит-ник*). Срхр. *кòса*, рус. *кòса* 'плитка', укр. *косá*, белорус. *касá*, стчеш., словаш. и пол. *kosa*. Праслав. **kasā* (BER-2: 655).
- кòльченица** – домашнотъкана ивична кърпа, която се запъхва в пояса над дясното бедро на невестата (Смолянско) (от *кòлка* 'кълка' със суфикс *-ен-иц*). Срхр. *кùк*, диал. *кàлк*, словен. *kòlk*, рус. *колк* 'израстък под рога на крава или бик'. – Праслав. **kǫkь* (BER-3: 190).
- кòрпа** – забрадка изобщо; шарена вълнена, памучна или копринена забрадка (Смолянско, Асеновградско, Широколъшко, Ардинско). Срхр. *крпа* 'кърпа', словен. *kípa*, рус. нар. *кùрпы* 'мъжки пантофи', чеш. *krpес* 'цървули', пол. *kiepсе* 'вид кожени обувки'. – Праслав. **kǫpā* 'плат, материя' (BER-3: 216); словаш. *крпа* 'глинен съд, кана', пол. диал. *карпа* 'пън и корени на отсечено дърво' (ESSJa-13: 237).
- кушак** / **кушѐк**¹² – домашно тъкана памучна кърпа, която заменя вълнената, на разноцветни ивици или квадрати (при студено време се носи върху яшмака) (ЗР); вид женска забрадка (с. Корово, с. Нова махала, с. Бабяк, Разложко) (от тур. *kuşak* 'пояс'), заето и в срхр. *кùшак* 'пояс, шал' (BER-3: 173). Фасмер посочва древнорус. *кушакъ*, укр. *кушáк* от тур., крим.-тат. *kuşak* (Vasmer-2: 439).
- ляса** – верижки на триъгълните метални плочки, които се прикрепват към шапката (Девинско, ЗР). Срхр. *лѐса*, *лѐса* 'плет; коса', словен. *leşa* 'плет, плетена стена', рус. *лесá* 'ограда от плет', чеш. *lisa* 'ограда, плет', стчеш. *leşa* 'плетеница', словаш. *lesa*, пол. *lasa* 'плетеница, решетка', горлуж. *leşa* 'сухи клони', доллуж. *leşa* 'плетеница'. – Праслав. **leşā*. – От един произход с *лес* 'гора', с вероятно начално значение 'прът, клон' (BER-3: 368)¹³.
- момѝчка** – малка плитка от женска коса (Златоград); **момѝчки** – по няколко плитки от двете страни на главата, които се вплитат в плитките, започващи от тила (Девинско, ЗР); (умалит. от *мома* със суфикс *-ич-к*). Срхр. *мòма* 'мома; мома за женене', в другите славянски езици липсва (BER-4: 226).
- òпаска** – копринена кърпа за глава (с. Беден, Девинско); **опàска (юнена)** – празнична квадратна кърпа от тънка вълнена фабрична материя във винен, жълт, „зехтѝен“ цвят (ЗР) – вж. **òпасник** 'пояс'.
- пенезѐ** – най-голяма монета от наниз на фес на българка мюсюлманка (с. Ягодина, ЗР). Срхр. *пѐнези* 'пари', словен. *pèpez* 'монета', рус. *пенязь*, укр. *пінязь* 'стара дребна монета', чеш. *peniz* 'монета, пара', словаш. *peniaz*, пол. *pieniądz*, горлуж., доллуж.

¹² Означават и 'кърпа, която се опасва на кръста у българите мюсюлмани мъже' (Смилянско, Маданско, с. Корово).

¹³ Прави впечатление устойчивостта на значението на праслав. **leşā* във всички славянски езици – думата навсякъде означава различни видове плитка, плетеница (ESSJa-14: 235).

- repez*. Стб. пѣназь 'динарий', праслав. **rěnedзь* 'златна или сребърна монета' от стгерм. **penning* (BER-5: 151-152).
- плетѣн** – обща плитка, в която се събират на тила няколко сплитки от двете страни на главата (ИР). Рус. *плетѣнь*, укр. *плетінь* 'ограда'. – Праслав. **pletень*, произв. с наст. *-*ень* от **plesti* (BER-5: 346).
- плѣтенка** – плитка на коса (Чепеларе, с. Богутево, Златоград) – вж. **плетѣн**.
- плетѣнчета** – детска прическа с по няколко сплитки от двете страни на главата, които постепенно се събират на тила (подобна е и старческата прическа, но е с по-малък брой плитки) (ИР) – вж. **плетѣн**.
- плѣти** – пискули от черна вълна с флутур и мъниста, промушвани през тела, обхващаш горната и долната част на плитките, за да не се „ройнат“ (пръснат) (ЗР); **плѣтка**, **плѣчица** – снопчета черна или червена вълнена двойно пресукана прежда, с пръстенонвидни сърмени обтоки към краищата (Смолянско, Неделино, Златоградско); дълга връзка – конец, гайтан и др., която се вплита в плитката; плитка, косичник (Смолянско, Ардинско, Асеновградско, Маданско, Девинско, Златоград); дълги нанизы от мъниста (синци) и сребърни монети (парици), като горните краища са прикрепени към естествените плитки на невестата (с. Момчиловци, Смолянско). – Поствербални образувания от итеративната основа *плит-* на *плета*. – Срхр. *plěsti*, *plēmēm*, словен. *plésti*, *plétem*, рус. и укр. *плесті́*, *плету́*, белорус. *плесць*, чеш. *plésti*, *pletu*, словаш. *pliest'*, *pletiem*, пол. *pleść*, горлуж. *plesć*, доллуж. *plasc'*. – Праслав. **plesti*, *pletą* (BER-5: 345, 354).
- пѣдбрадник** – накит, оформящ забраждането и закачващ се под брадата – сребърни синджири с нанизани сребърни трепушки по краищата (Смолянско); черен ширит, който минава под брадата на жената, за да крепи феса, и който е заиглен за тестемела (Смолянско, Асеновградско, Ардинско) (от *брада* – префиксално-суфиксално чрез акцентогенния префикс *пѣд-* и суфикс *-ник*). Срхр. *пѣдбрадѣнѣк* 'женско украшение от монети, което се привързва с лента под шията', словен. *podbradnik* 'част от конска юзда (под брадата)', рус. *подборѣдник* 'ремък, с който юздата се затяга зад муцуната на коня; подбрадна каишка за привързване на шапка', укр. *підборідник* също, чеш. *podbradnik* 'подбрадник', словаш. *podbradnik* 'лигавник; ремък под брадата'. – Праслав. **podъbardъnikъ* от предл. **rodъ-* и същ. **bardā* (BER-5: 435).
- пѣкрифка** – було на невяста (с. Кръстополе, Ксантийско и др.) – вж. **прѣкрива**.
- прѣкрива** – було за покриване лицето у българките мюсюлманки (с. Съчанли, Гюмюрджинско); **прѣкриф**, **прѣкрива** – червен плат във вид на качулка, дълъг до лъжичните ребра или дори до пояса, който се поставя върху ръченика на главата на невестата (Смолянско); червена кърпа, с която се забулва главата на невестата, преди да се сложи ръченикът (с. Петково, с. Давидково); **прѣкриф** (с. Хвойна, с. Павелско); **прѣкрифка** (с. Югово) (образувани афиксално от *крѣя*). Срхр. *крѣти*, *крѣјѣм*, словен. *kriti*, *krijem*, рус. *крыть*, *крою*, чеш. *krýti*, словаш. *kryt'*, пол. *kryć*, горлуж. *kryć*, доллуж. *kšyś*. – Праслав. **kryti*, **kryjǫ* (BER-3: 16).
- правѣц** / **правѣц** – прав път в прическа на жена (с. Плетена, Гоцеделчевско; с. Могилица и с. Буйново, Смолянско; с. Габрово, Ксантийско); (от *прав* със суфикс *-ѣц*). Срхр. *прāv*, словен. *grāv*, рус. *прав*, *правый* 'десен; справедлив; правилен', укр. *правий*, белорус.

- právy*, чеш. *prav* 'прав', словаш. *pravú* 'десен; (математ.) прав', пол. *prawy* 'десен; праведен', горлуж. *prawy* 'десен; правилен', доллуж. *ršawy* 'десен; верен; истински'. – Праслав. **prāvъ* (BER-5: 580–581).
- прѣвес (червен)** – обредно забраждане с форма на качулка, окичена с венци или кръг от повесмо червена коприна (с. Дряново, Лъки, Асеновградско; с. Вишнево, с. Оряховец, Баните, Ардинско, ИП) (от *vesя* префиксално – *prě-*). Срхр. *vjěшати*, словен. *věsiti*, рус. *вѣсуть*, чеш. *věsiti*, словаш. *vesit'*, пол. *po-wiesić*, гор. луж. *wjesyc* (BER-1: 137–138).
- прѣнизи** – нанизани монети и мъниста, които свързват плитките, за да не се пилеят при работа (с. Старцево, Златоградско, ИП); (от *нижа*, префиксално – *prě-*). Срхр. *nъзати*, словен. *nizati*, рус. *низать*, пол. *nanizać*, горлуж. *nizaś*. – Праслав. *nizāti* (BER-4: 639).
- прочѣле** – сребърна плочка с нанизани по краищата ѝ дребни монети (с. Ковачевица, Гоцеделчевско) (от *чело*). Срхр. *прѣчелье* 'челно място на маса; фасада на къща', словен. *pročélje* 'лицева страна; фасада на сграда'. – Праслав. диал. *pročelъje*, произв. от *čelo* (BER-5: 798–799).
- пряшифка** – празнична невестинска забрадка (с. Пчеларово, Кърджалийско, ИП); (от *шия*, префикс *пря-*). Рус. *шить*, *шью*, укр. *шѣти*, *шѣю*, белорус. *шыць*, *шыю*, срхр. *шѣти*, *шѣѣм*, словен. *šiti*, *šijem*, чеш. *šiti*, *šiji*, словаш. *šit'*, пол. *szyc*, *szuje*, горлуж. *šić*, доллуж. *šus*. – Праслав. *šiti* (Vasmer-4: 443).
- пътнинки** – плитки (с. Исьорен, Ксантийско) (от *пътен* със суфикс *-ин-к*). Срхр. *пътнѣи* 'пътен', рус. и укр. *пътный*, чеш. *routní* 'поклоннически'. – Праслав. *рѣтъль*, образувано с наставка *-ъль* от *рѣтъ* (BER-6: 121).
- реснѣи** – варианти на украса от различни етапи на отмиране на старинната българска прическа в ИП. Срхр. *ресница* 'боровинка', словен. *rešnica* 'сорт пшеница', рус. *ресница*, 'ресница', укр. *рясниця* 'гънки, плисе на дреха', чеш. *řasnice* 'ресница'. – Праслав. **rešьna* (BER-6: 233).
- решѣтка** – цилиндрична или конусовидна подложка на върха с металически тепелък (с. Малка Арда, Ардинско, ИП); украса от сребро за феса (Ардинско, ИП). Срхр. *решетка* 'голямо едро сито', словен. *rešetka* 'решетка', рус. *решетка* 'мрежа от пръчки; рядка тъкан, рядко плетиво', чеш. диал. *rešetka* 'мрежа'. – Праслав. **rešetьka* (BER-6: 239).
- рѣченѣик** – старинна ивична кърпа при българските християнки, с ажурно взем в двата тесни края и дълги копринени ресни, с която се увива главата на невестата в деня на венчаването (Смолянско, Ардинско, Асеновградско); бяла памучна кърпа (Дедеагачко, ИП). Словен. *ročnik* 'вид кърпа', рус. *ручник* 'кърпа за избърсване след миене, пешкир', словаш. *ručnik* 'забрадка, кърпа за глава', пол. *reżnik* 'правоъгълно парче плат за избърсване след миене, пешкир'. – Праслав. **rčьnikъ* (BER-6: 382).
- рѣчѣинки** – накити амулети, подобни на байника, които се прикрепват отстрани и в центъра на байницата с цел да се предпази косата от урочасване (Девинско, ЗР) (умал. от *ръка*, със суфикс *-ин-к*). Срхр. *рука*, словен. *roka*, рус. *рукá*, чеш. и словаш. *ruka*, пол. *reka*, горлуж. и доллуж. *ruka*. – Праслав. **rčkǎ* (BER-6: 372).
- сито (червѣно)** – обредно забраждане с форма на качулка, окичена с венци или кръг от повесмо червена коприна (с. Дряново, Лъки, Асеновградско; с. Вишнево, с. Оряховец, Баните, Ардинско, ИП). Срхр. *сѣто*, словен. *sito*, рус. и укр. *сѣто*, белорус. *simo*, чеш. *síto*, словаш. *sito*, пол. *sito*, доллуж. *syto*. – Праслав. *sita* (BER-6: 709).

стрѹнка (умал. от *струна*). Срхр. *стрѹна*, словен. *strúna*, рус. и укр. *струна́*, чеш. и словаш. *struna*, пол. *struna*. – Праслав. *strunā* (BER-7: 507).

ѹшник (от *ухо* – със суфикс *-ник*). Рус. *ѹхо*, укр. и белорус. *вѹхо*, срхр. *ѹхо*, словен. *uhô*, чеш. и словаш. *ucho*, пол. *ucho*, горлуж. *wucho*, доллуж. *hucho*. – Праслав. *icho* (Vasmer-4: 179).

шѣпчинка (умал. от *шапка* със суфикс *-ин-к*). Рус. *шáпка*, укр. и белорус. *шáпка*, срхр. *шáпка*, чеш. *čapka*, словаш. *čapica*, пол. *czapka* 'шапка' (Vasmer-4: 406).

Престилката е едно от най-характерните обединителни звена на родопската женска носия. Конфесионалната принадлежност не е релевантен фактор за разлика от възрастта, семейното положение, материалното състояние и социалната йерархия. Многобройни са названията на престилките в различните краища на Родопите, като най-широко разпространение и обхват има т.нар. родопски *мендил*¹⁴. Част от названията на престилките, препасванията и техните украшения в традиционния женски родопски костюм се срещат с различни фонетични варианти или като сродни думи, образувани афиксално¹⁵, 24% от ексцерпираните бз термина и терминологични словосъчетания също имат лексикални еквиваленти в славянските езици:

кѹчка – квадратна кърпа от тъкан на разноцветни квадрати, която се запасва на кръста или над едното бедро, прегъната по диагонал (с. Неделино, с. Старцево, Златоградско). Срхр. *кичка* 'сплетена коса', рус. диал. *кѹчка* 'старинна женска забрадка за празник', укр. диал. *кѹчка* 'кичурче лен като украшение на женска коса; свитък платче като подложка на шапка на омъжена жена', чеш. диал. *kučka* 'кичур коси, перчем', пол. диал. *kiczka* 'плитка коси'. – Праслав. **куськā* (BER-2: 405); у Н. Геров значението е 'украса за глава', словаш. *kučka* 'кичур коса' (ESSJa-13: 251).

кичѹлка – декоративни ресни, с които завършват краищата на колана, наричан „рѣхни“ (с. Неделино, с. Старцево, Златоградско; с. Падина, с. Жълтуша, Ардинско; с. Девесилово, Крумовградско; с. Долно Луково, с. Горно Луково, Ивайловградско, и др.); **кичѹлки** – цветни конци, с които е обкичен долният край на вълнената престилка в тъмночервен цвят, наричана *черноока* (с. Манастир, Гюмюрджинско) – вж. **кичѹлка** по-горе.

òпасник – пояс (с. Бабяк, Разложко) (от *опаша* със суфикс *-ник*). Срхр. *опас* 'пояс', словен. *opàs*, *opása* 'колан, престилка', рус. *òпас* 'кожен колан', укр. *opáсок* 'ремък', чеш. *opasek* 'колан, ремък', пол. *opaska* 'връзка, пояс, лента'. – Праслав. **a-pajās* с изпадане на *-j-* и контракция на *aā > ā* (BER-4: 896).

òчи – ромбове и шестоъгълници като геометрични орнаменти, редуващи се по вътъка на престилката (с. Любча, Доспат, с. Змеица, ЗР). Срхр. *òко*, словен *okó*, дв. ч. *očĩ*, рус.

¹⁴ Ар. *mindil* чрез тур. *mendil* с общо значение 'кърпа за нос'.

¹⁵ Вж. Каневска-Николова, Е. & С. Маринов. „Названия на престилки, препасвания и поясни елементи в традиционния женски родопски костюм.“ *Научни трудове на СУБ – Смолян*, том III, част 1 (2022): 27–36.

- óko, поет. óчи мн. ч., укр. óко, чеш. и словаш. oko, пол. oko, горлуж. woko, доллуж. hook. – Праслав. *aka – основа на -i в дв. ч. (BER-4: 844), вж. и ESSJa-32: 41–42.
- пос** – широк пояс от вълнена четворна тепана тъкан, гладко червен, оранжев или жълт, на предния край с тъмни черти (с. Югово, Бачково, Асеновградско) или на разноцветни квадратчета (с. Камилски дол, Ивайловградско); **пòяс** (Смолянско). Срхр. *nòjās* 'пояс', словен *rojas*, рус. и укр. *пóяс*, чеш. и словаш. *rás*, пол. *ras*, горлуж. и доллуж. *ras*. – Праслав. **rajāsъ* (BER-5: 575).
- препасàк** – престилка (с. Змеица, с. Сърница, с. Любча, Сатовча и др., ЗР) (от *препаша* със суфикс -àк) – вж. **òпасник**.
- прèпасальник** – престилка (с. Орехово, с. Лилково, Асеновградско), **препасàльник** (с. Мугла, с. Барутин, Сатовча, Корница, ЗР); **пресàльник** (с. Ягодина, ЗР); **припасàльник** (с. Турян, с. Кестен, Смолянско); **препасàльник** – домакинска престилка (Чепеларе) (от *препаша* със суфикси -аль-ник, -ал-ник) – вж. **òпасник**.
- прèпаска** – престилка (с. Кочан, Доспат, ЗР; с. Добралък, Асеновградско); **препàска** – домакинска престилка (с. Дряново, Асеновградско) (от *препаша* със суфикс -к-) – вж. **òпасник**.
- прèскутник** – бяла кърпа тестемел, окачена на връзките на престилката (с. Югово, Асеновградско); **прескùтник** – престилка (Батак, Пещерско) (от *скут* – префиксално-суфиксално *пре-* и *-ник*) – вж. **скùтник**.
- престèлка / престèлька** – престилка (с. Гугутка, Ивайловградско; с. Черничево, Крумовградско; с. Аврен, Крумовградско; Гюмюрджинско); **престìльке** (с. Баничан, ЗР) (префиксално от *стеля*). Словен. *stlāti, steljem* 'разсипвам', рус. *стлать* (и *стелуть*), *стелю* 'стеля, постилам', укр. *стелути, стелю*, белорус. *слаць, сцелю*, чеш. *stlāti, stelu* 'постилам, застилам', словаш. *stlat', steliem* 'постилам, застилам', пол. *ślać* (по-старо *stłać*), *ścielę* 'постилам', горлуж. *ślać, ścelu* 'стеля', доллуж. *ślaś* (по-старо *stlaś*), *ścelu* 'стеля, постилам'. – Праслав. **stlāti, *stelja* (BER-7: 445).
- престìл** – престилка (с. Дорково, с. Костандово, Ракитово, ЗР) – вж. **престèлка**.
- престìлка с човàлено писмò** – на дребни еднообразни черни и червени квадратчета (с. Гугутка, Ивайловградско) – вж. **престèлка**.
- р̀сна** – тънка плетена вълнена връв, с която се връзват престилките (Кръстополе, Ксантийско, и др.) – вж. **реснì** по-горе.
- скùтник** – престилка (с. Попско, с. Камилски дол, Ивайловградско) (от *скут* – със суфикс -ник). Срхр. *скут, скùта* 'скут; престилка', рус. диал. *скуты* 'топли навуща, навои' (в староруски означава 'парче плат, връхна дреха'). Старогерманска заемка (BER-6: 813; вж. и Vasmer-3: 663).
- скùтник на прòсфори** или **г̀озàт скùтник** – на едри квадрати, с по-богата цветна гама (с. Попско, Ивайловградско) – вж. **скùтник**.

От направения етимологичен анализ се вижда, че най-голям е делът на общославянската лексика, при която терминологичните названия или техните етимони се срещат и в трите групи славянски езици: **альтица / елтица** (*латица, лата*), **г̀унка** (*гунь, гуня*), **п̀зуха, скрипалà** (етимон *скрипя*), **б̀йник** и **б̀йници** (етимон *бая*), **иг̀лица** (*игла*),

калпàк, **козàнка** (коза), **кол** и **кòльче**, **кòситник** (от *коса*), **кòрпа** (*кърпа*), **ляса** (*леса*); **плìти**, **плìтка**, **плìчица** (етимон *плета*); **пòдбрадник**; **пòкрифка**, **прèкрива**, **прìкриф**, **прìкрифка** (етимон *крива*); **правец** / **правец** (*прав*); **прèвес** (етимон *вися*); **прè-низи** (етимон *нижа*); **пряшифка** (от *шия*), **пътнинки** (от *пътен*); **реснì** и **р̀сна** (*ресница*); **решèтка**; **р̀ченик**; **р̀чинки** (от *р̀ка*); **с̀то**; **стр̀унка** (*струна*); **̀шник** (от *ухо*); **ш̀пчинка** (от *шапка*); **к̀чка**; **к̀чылка** (от *кича*, *китка*); **òпаска**, **òпасник** (*опас*, *opaska*); **òчи** (*око*); **пос**, **пòяс** и **препасàк** (*пояс*); **престèлка** / **престèлька**, **престìльке**, **престìл** (етимон *стеля*). С друго значение са: **альт̀ица** / **ельт̀ица** (в рус. и пол. *лата* 'кръпка', което е близко до основното значение 'вшит плат, клин на дреха'), **г̀унка** (в рус. *гуня* 'стара износена дреха', в западнославянските езици е със значение 'влакнест плат, одеяло'), **калпàк** (различни видове шапки), **кòльченица** (в рус. *колк* 'израстък под рога на крава или бик'), **кòрпа** (в рус., чеш. и пол. – 'пантофи', 'цървули', 'обувки'), **ляса** (със семантичен признак 'плет, плетеница'), **пòдбрадник** (словен., рус., укр. 'ремък от конска юзда'), **реснì** (в срхр. *ресница* 'боровинка', в словен. 'сорт пшеница', в укр. 'г̀нки, плисе на дреха'); **р̀ченик** (в рус. и пол. – определен вид кърпа, пешкир).

Само в южнославянските езици се откриват лексемите **мом̀чка** (*мома*) и **прочèле** (с други значения – с обединяващ признак 'челно място'), а единствено в източнославянските езици – **плет̀ен** (в рус. и укр. със знач. 'ограда', но етимонът *плета* – и в трите групи славянски езици – вж. по-горе).

В южнославянските и източнославянските езици са регистрирани **кòдри** / **к̀дри** (в срхр. диал. и укр. 'човек с к̀драви коси'), **кòльченица** (от *кòлка* 'к̀лка'), **ск̀тник** и **преск̀тник** (от *скут* – в срхр. 'скут; престилка', в рус. диал. *скуты* 'топли навуца, навои').

От български в сръбски и руски е преминал етимонът на **бисèре** и **бисерчèк** (*бисер*).

Заемки в български и в другите славянски езици са: **заб̀ун** (чрез тур. в бълг., от гр. в рус. *зипун*), **кав̀ат** (от гр.), **кафт̀ан** (чрез тур.), **куш̀ак** / **куш̀ек** (от тур. в срхр., рус. и укр.), **пенезè** (от стгерм.), **ск̀тник** (от стгерм. в срхр. и рус.).

При повечето думи етимонът е общославянски, но не са малко и лексемите, които се откриват в другите славянски езици със същия морфеман състав: **к̀чка**, **кòдри** / **к̀дри**, **òпаска**, **òчи**, **п̀зуха**, **плет̀ен**, **пòдбрадник**, **пòяс**, **прочèле**, **решèтка**, **р̀ченик**, **с̀то**.

Всички приведени наблюдения свидетелстват за стар славянски пласт, съхранен в названията на елементи на женския родопски традиционен костюм.

REFERENCES

- BER-1-7:** *Bulgarian Etymological Dictionary*. Sofia: BAS, 1971–2010. [In Bulgarian: *Български етимологичен речник*. София: БАН, 1971–2010.]
- ESSJa-7, 13, 14, 32:** *Etymological Dictionary of Slavic Languages. Proto-Slavic Lexical Stock*. Vol. 7: 1980; vol. 13: 1987; vol. 14: 1987; vol. 32: 2005. Moscow: Nauka, 1980–2005. [In Russian: *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Выпуск 7, 1980; Выпуск 13, 1987; Выпуск 14, 1987; Выпуск 32, 2005. Москва: Наука, 1980–2005.]
- Vasmer-1, 2:** Vasmer, Max. *Etymological Dictionary of the Russian Language*. Second ed. Vol. 1 & 2. Moscow: Progress, 1986. [In Russian: *Фасмер, Макс. Этимологический словарь русского языка*. Изд. второе. Т. I, Т. II. Москва, Прогресс, 1986.]
- Vasmer-3, 4:** Vasmer, Max. *Etymological Dictionary of the Russian Language*. Second ed. Vol. 3 & 4. Moscow: Progress, 1987. [In Russian: *Фасмер, Макс. Этимологический словарь русского языка*. Изд. второе. Т. III, Т. IV. Москва, Прогресс, 1987.]
- Ganeva 2000:** Ganeva, Radoslava. “The Bulgarian Woman’s Traditional Hairdo, Kerchief and Headdress as a Social Sign.” *Bulgarian Ethnology*, no 4 (2000): 51–71. [In Bulgarian: Ганева, Радослава. „Традиционните прически, забраждания и украси за глава на българката като социален знак.“ *Българска етнология*, бр. 4 (2000): 51–71.]
- Ivanov & Ivanova 2016:** Ivanov, Ognyan & Milena Ivanova. *Startsevo. Pages from the History, Local Lore and Spirituality*. Smolyan: Printa-KOM, 2016. [In Bulgarian: Иванов, Огнян & Милена Иванова. *Старцево. Страници от историята, краезнанието и духовността*. Смолян: Принта-КОМ, 2016.]
- Kanev 1975:** Kanev, Konstantin. *The Past of Momchilovtsi Village in Smolyan Region. A Contribution to the History of the Middle Rhodopes*. Sofia: OF, 1975. [In Bulgarian: Канев, Константин. *Миналото на село Момчиловци, Смолянско. Принос към историята на Средните Родопи*. София: ОФ, 1975.]
- Krasteva-Nozharova 1969:** Krasteva-Nozharova, Gina. “The Bulgarian Folk Costume in the Western Rhodopes.” In Kostova, M. et al., eds. *Ethnic and Household Community of the Rhodope Bulgarians. A Collective Volume*: 119–150. Sofia: BAN, 1969. [In Bulgarian: Кръстева-Ножарова, Гина. „Българската народна носия в Западните Родопи.“ В: Костова, М. и кол., ред. *Народността и битова общност на родопските българи*. Сборник от статии: 119–150. София: БАН, 1969.]
- Mihaylova 1976:** Mihaylova, Ganka. “Social Aspects of the Folk Costume.” *Bulgarian Ethnography*, no 3–4 (1976): 5–24. [In Bulgarian: Михайлова, Ганка. „Социални аспекти на народното облекло.“ *Българска етнография*, кн. 3–4 (1976): 5–24.]
- Nikolchovska 1977:** Nikolchovska, Maria. “Types of Bulgarian Folk Women’s Clothing in Kardzhali District.” *Notices of the Museums of Southern Bulgaria*, vol. 3 (1977): 175–187. [In Bulgarian: Николчовска, Мария. „Типове българско народно женско облекло в Кърджалийски окръг.“ *Известия на музеите от Южна България*, т. 3 (1977): 175–187.]

- Nikolchovska 1979:** Nikolchovska, Maria. *Folk Costumes from the Eastern Rhodopes*. Sofia: Septemvri, 1979. [In Bulgarian: Николчовска, Мария. *Народни носии от Източните Родопи*. София: Септември, 1979.]
- Primovski 1973:** Primovski, Anastas. *Life and Culture of the Rhodope Bulgarians. Material Culture. (Folklore and Ethnography Collection, book LIV.)* Sofia: BAN, 1973. [In Bulgarian: Примовски, Анастас. *Бит и култура на родопските българи. Материална култура. (Сборник за народни умотворения и народопис, кн. LIV)*. София: БАН, 1973.]
- Raykova 1981:** Raykova, Mariana. "Traditional Garments Worn by the Women in the Devin Region." *Bulgarian Ethnology*, no 1 (1981): 31–38. [In Bulgarian: Райкова Мариана. „Традиционното женско облекло в Девинско.“ *Българска етнология*, кн. 1 (1981): 31–38.]
- Raykova 2002:** Raykova, Mariana. "Traditional Folk Clothing from the Middle Rhodopes. Kukuleda, Fustan, Fusta, Sukman." *Rhodopica*, no 1–2 (2002): 498–502. [In Bulgarian: Райкова Мариана. „Традиционно народно облекло от Средните Родопи. Кукуледа, фустан, фуста, сукман.“ *Rhodopica*, no 1–2 (2002): 498–502.]
- Raykova 2007:** Raykova, Mariana. "Women's Clothing in the Region of Smolyan in the 19th Century." *Rhodopica*, no 2 (2007): 49–66. [In Bulgarian: Райкова Мариана. „Женското облекло в Смолянско през XIX век.“ *Rhodopica*, no 2 (2007): 49–66.]
- Shishkov 1886:** Shishkov, Stoyu. *Life of Bulgarians in the Middle Rhodopes*. Plovdiv: author's edition, 1886. [In Bulgarian: Шишков, Стою. *Животът на българите в Средна Родопи*. Пловдив: изд. на автора, 1886.]
- Shishkov 1890:** Shishkov, Stoyu. *Several Historical-Archaeological Notes and Materials on the Life of Bulgarians in the Xanthi Region. (Rhodope Antiquities, book 3.)* Plovdiv, 1890. [In Bulgarian: Шишков, Стою. *Няколко историко-археологически бележки и материали из живота на българите в Ксантійско. (Родопски старини, кн. 3.)* Пловдив, 1890.]
- Shishkov 1894:** Shishkov, Stoyu. "The Middle Rhodopes." *Slavievi gori*, book 7 (1894): 302–323. [In Bulgarian: Шишков, Стою. „Средните Родопи.“ *Славиеви гори*, кн. 7 (1894): 302–323.]
- Shishmanov 1933:** Shishmanov, Ivan. "Towards the Terminology of Bulgarian Folk Costumes." *Journal of the Bulgarian Academy of Sciences: Historical-Philological and Philosophical-Social Branch*, book 45 (1933): 107–120. [In Bulgarian: Шишманов, Иван. „Към терминологията на българските народни носии.“ *Сп. на БАН: Клон историко-филологичен и философско-обществен*, кн. 45 (1933): 107–120.]
- Stoychev 1965–1970:** Stoychev, Todor. "Rhodope Dictionary." *Bulgarian Dialectology*, no 2 (1965): 119–315; no 5 (1970): 153–195. [In Bulgarian: Стойчев, Тодор. „Родопски речник.“ *Българска диалектология*, кн. 2 (1965): 119–314; кн. 5 (1970): 153–195.]
- Stoychev 1983:** Stoychev, Todor. "Rhodope Dictionary. Second Addendum." In Hristov, H. & P. Petrov & S. Dimitrov, eds. *Rhodope Collection*, vol. 5: 287–353. Sofia: BAN, 1983. [In Bulgarian: Стойчев, Тодор. „Родопски речник. Второ допълнение.“ В: Христов, Хр. & П. Петров & Стр. Димитров, ред. *Родопски сборник*, т. V: 287–353. София: БАН, 1983.]
- Tashev 1966:** Tashev, Georgi. *The Village of Petkovo*. Sofia: Otechestven front, 1966. [In Bulgarian: Ташев, Георги. *Село Петково*. София: Отечествен фронт, 1966.]

- Tolstaya 2004:** Tolstaya, Svetlana M. "Clothing." In Agapkina, T. A. et al., eds. *Slavic Antiquities. Ethnolinguistic Dictionary*. Vol. 3: 523–533. Moscow: Mezhdunarodnie otnoshenia, 2004. [In Russian: Толстая, Светлана М. „Одежда.“ В: Агапкина, Т. А. и кол., ред. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*. Т. 3: 523–533. Москва: Международные отношения, 2004.]
- Veleva 1969:** Veleva, Maria. "The Bulgarian Folk Costume in the Eastern Rhodopes." In Kostova, M. et al., eds. *Ethnic and Household Community of the Rhodope Bulgarians. A Collective Volume*: 57–117. Sofia: BAN, 1969. [In Bulgarian: Велева, Мария. „Българската народна носия в Източните Родопи.“ В: Костова, М. и кол. *Народностна и битова общност на родопските българи. Сборник от статии*: 57–117. София: БАН, 1969.]
- Veleva & Lepavtsova 1974:** Veleva, Maria & Evgenia Lepavtsova. *Bulgarian Folk Costumes*. Vol. 2. Sofia: BAN, 1974. [In Bulgarian: Велева, Мария & Евгения Лепавцова. *Български народни носии*. Т. II. София: БАН, 1974.]

.....

ELENA KANEVSKA-NIKOLOVA (ЕЛЕНА КАНЕВСКА-НИКОЛОВА), PROF. DSC

Paisii Hilendarski University of Plovdiv – Branch Smolyan

 <https://orcid.org/0000-0001-5899-654X>